

Проф. др Гвозденија БОГЕТИЋ

ОГРАНИЧЕЊА ТРАНЗИЦИЈЕ

Транзиција друштвено-економског система је прелазак из једног неефикасног система, који је исцрпио сопствене могућности развоја, у други, који је ефикаснији. Процес транзиције траје, по правилу, дуго и одвија се неравномерно, осцилирајући. Време трајања и квалитет транзиције зависе од разлика у системима, услова у којима се врши и припрема за транзицију. Разлике између система који се напушта и система у који се прелази су велике, те су неопходне широке и дубоке промене. Могућа инерција у примени неких решења из система који се напушта, а која нису компатибилна са новим системом, уноси хаос у транзицију. Недовољно познавање система у који се прелази узрокује, такође, неконзистентна решења и блокира остваривање циљева транзиције. Транзиција се догађа у веома сложеним и променљивим условима, што је усложњава и отежава, захтевајући од њених носилаца велику одговорност, знање и креативност ради адекватног реаговања на изазове из окружења. Због тога су веома важне припреме за спровођење транзиције. Оне обухватају широку едукацију, подизање нивоа свесности и креативности, јасно одређивање циљева и модела транзиције, институционалну припрему и стварање економског и социјалног програма у функцији остваривања транзиције.

Због великих разлика између система из кога се излази и система у који се улази, веома променљивих и сложених услова у којима се одвија транзиција, непостојања и спорог формирања нових економских института, као и значаја необављених припрема, кључни фактор транзиције су људски ресурси. Због тога је транзицију требало почети са свеобухватном припремом људских ресурса, односно њиховом транзицијом. Транзиција људских ресурса је процес који дуго траје, јер обухвата, поред стицања нових знања, промену система вредности и навика и подизање нивоа свесности и креатив-

ности. Људским ресурсима није, међутим, посвећена адекватна пажња у досадашњој транзицији, те су они извор блокада у остваривању циљева укупне транзиције.

Процес транзиције траје дуго са незадовољавајућим резултатима. Транзициона криза се продубљава и носи опасност блокирања транзиције. Стога је сагледавање ограничења (блокада) досадашње транзиције у функцији њеног успешнијег окончавања

Судећи по дужини трајања процеса транзиције и оствареним резултатима у Црној Гори, блокаде су велике и разноврсне. По настанку су изворне (почетне) и изведене. У овом раду ће се третирати, пре свега, изворне стога што је њихово дејство иницирало изведене блокаде, које су веома раширене. Концентрацијом пажње на изворне блокаде може се успешније деловати на укупне блокаде. Најбитније су: парцијалност транзиције, неадекватно функционисање правног и економског института државе, нетранспарентност, политика и политиканство, неадекватна економска политика, инертност привредне структуре, социјална ситуација (сиромаштво, незапосленост и раслојавање).

Парцијалност транзиције се манифестује у трансформацији појединих елемената система уз занемаривање других, који блокирају функционисање трансформисаних. То је полазна грешка и основни блокатор. Последица је недостатка визије и знања о свеобухватности и дубини неопходних промена у друштву више него недостатка времена и снаге да се ради на свим колосецима. Због тога није постојала стратегија транзиције којом би се утврдили циљеви, путеви, неопходни услови, припреме и временска динамика транзиције.

Парцијалност транзиције се манифестује у: а) ширини (обухватности) и б) дубини промена. Иако их је тешко раздвајати, најпре се указује на ширину захвата.

а) Свеобухватност промена је значајна, јер су све области и елементи друштвено економског система повезани и у интеракцији су. Што је обухватност мања, то су веће блокаде транзиције и слабији њени резултати. Наводе се два правца сужавања транзиције на неке делатности и неке елементе.

– Транзиција се дуго лоцирала на привреду, без друштвених делатности и државне администрације, а у оквиру привреде само на неке делатности и гране. Транзиција привредног система без транзиције друштвених делатности и државне администрације је отежана, односно ограничена, јер су функционално повезани. Даље сужавање транзиције се догађа у оквиру привреде, занемаривањем појединих делатности, привредне инфраструктуре и финансијског сек-

тора. Транзиција запостављених је вероватно комплекснија, те то може бити разлог одлагања, уместо посвећивања веће пажње. На пример, транзиција пољопривреде је запостављена у односу на индустрију, јер је сложенија, због њених специфичности. Сложеност извире из низа питања транзиције села и транзиције управљања, организовања и изградње специфичних тржишних институција које захтева савремена пољопривреда и агробизнис. Пошто у привреди постоји репродукциона повезаност, различити нивои транзиције у појединим областима умањују њене укупне ефекте.

– У оквиру дела привреде, који је у транзицији, сужени приступ се манифестује реалним свођењем транзиције на приватизацију, уз козметичке управљачко-организационе промене. При пројектовању транзиције, приватизација је стављана у центар пажње, јер је најкрупнија почетна промена система. Велика преокупираност приватизацијом довела је, имплиците, до замене приватизације као средства за приватизацију као циљ. Због тога су занемарене транзиције других битних елемената за ефикасно привређивање у предузећу и шире. Извршена приватизација у делу привреде није утицала на повећавање економске ефикасности, јер су изостале промене других елемената система, а посебно поменуте организационо-управљачке.

б) Није остварена ни потпуност (дубина) промена на елементима привредног система чија је транзиција започета. Недовољна дубина промена се испољила у извршеној приватизацији и организационо-управљачким променама. Извршена приватизација државне имовине (капитала) није битније ни количински ни квалитативно утицала на производни капитал, иако се учешће приватног капитала у укупном капиталу знатно увећало. То је, можда, суштински показатељ неконзистентности, нефункционалности и противуречности наше приватизације.¹ Козметичке управљачко-организационе промене су по форми и називима изгледале као нове (корпоративација), другачије од предходних организационо управљачких форми. Међутим, нема суштинских промена које би подстакле преду-

¹ Почетни метод приватизације путем продаје контролног пакета акција приватним власницима није ангажовао њихов капитал, већ је кредитиран из државних банака, под повољним условима враћања из будућег пословања. Банке су, због тога, ишле у стечај и ликвидацију. Тако се капитал није увећавао, напротив. Услови кредитирања нису, такође, били добри мотиватори ефикасности употребе капитала. Привелеговани власници немају менаџерско знање и мотивације за ефикасно производно ангажовање капитала, што се негативно одражава и на будуће увећавање капитала.

зетничку иницијативу, мотивацију, запосленост и производњу. Зато такве промене нису могле имати позитивног утицаја на ефикасност привређивања. Козметички приступ организационо-управљачким променама је последица, пре свега, слабе трансформације људских ресурса у предузећу и шире. У питању је ниска свест о неминовности свеобухватних промена на почетку транзиције, недовољно стручно знање из домена управљања и организовања у савременом предузећу и ниска креативност. На овим компонентама, значајним за успех транзиције, није нико озбиљно радио. Иновирање стручног знања је недовољно, те је неопходно његово прерастање у перманентан процес учења. Свест и креативност су на ниском нивоу, јер подизање тог нивоа захтева дужу стрпљивије специфично едуковање од дизања нивоа стручног знања. Велики је значај нивоа свести свих о битним крупним променама за понашање, одлучивање, спровођење одлука итд. Креативност и мотивација су у динамици транзиције важније компоненте ефикасности него у систему који се не мења. Крупне сложене промене захтевају не само високо стручно знање него, пре свега, креативност помоћу које се брзо адекватно реагује на изненадне промене. Само знање у тим ситуацијама није довољно, јер је стечено на искуству прошлости и проблеми се виде онако како су научени, а реалност је увек нова, другачија, те захтева креативно суочавање. Наравно, и креативност се учи (развија), али, нажалост, мало кроз наше актуелно школовање.

Неадекватно функционисање правног и економског института државе је последица нереалног сагледавања наших услова транзиције. Дошла су до изражаја два екстремна утицаја (и приступа) на позиционирање државе у транзицији – фетишизација тржишта, која поништава улогу државе и инерција старих образаца деловања државе, која фаворизује државу на погрешан начин. Фетишизација тржишта је довела до занемаривања улоге државе, те није урађено оно што једино она може и мора да изврши у припреми транзиције. Тај вакуум је, ипак, попуњен деловањем државе по обрасцима претходног система. Држава има значајну економску, правну и социјалну улогу у транзицији.

Економске функције државе у транзицији се састоје у стварању услова за тржишно пословање преко развоја адекватних тржишних институција и у вођењу економске политике примерене тржишној привреди, а у складу са конкретним условима. Држава није извршавала економске функције, јер се у преласку на тржишно привређивање глорификовала улога тржишта, а превиђала улога државе. Пренаглашавање либерализације тржишта и либералне економије у при-

ступу транзицији се може разумети као потреба афирмисања тржишта, као битног услова повећавања ефикасности привређивања. Либерализација тржишта, као и приватизација, је, међутим, од средства претворена у циљ транзиције. Заслепљеност либерализацијом потиснула је из наше економије улогу државе, која је, иначе, значајна у тржишним привредима. Уместо модерне улоге државе у привреди, постоји вулгарна варијанта, из претходног система, неспојива са тржишном привредом. Одлучивање о неким правцима развоја, великим инвестицијама кроз јавне радове, фаворизовање неких послова и појединаца, заштита нерентабилних предузећа, прећутна подршка сиве економије и тако даље, као рецидиви прошлости, су на економској сцени са либерализацијом увоза, монополизацијама, нелојалном конкуренцијом на тржишту роба, капитала и рада. Створен је хаотичан систем од неконзистентних елемената, у коме нормални економски институти и нове тржишне институције не могу функционисати.

Правне функције државе се огледају у благовременом доношењу одговарајућих закона и њиховој доследној примени. Са законским обликовањем новог система се касни. Посебни проблем је доследно спровођење закона.

Социјалне функције државе се састоје у развоју и имплементацији социјалних програма, примереним потребама транзиције и у заштити људских права и слобода. Ни у овом погледу држава није на нивоу своје улоге.

Дакле, у досадашњој транзицији држава није испуњавала своје економске, правне и социјалне функције на задовољавајући начин. Због тога, настаје раскорак између онога што би хтели и онога што се остварује. Пропусти државе у обављању економских и правних функција негативно утичу на транзицију, доприносећи увећавању блокада, успоравању процеса и неповољним ефектима.

Нетранспарентност транзиције, посебно у делу приватизације, је условила манипулације са државним капиталом и неповерење грађана у сврсисходност процеса приватизације.² Нетранспарентност организационо-управљачких промена је омогућавала политичку вулгаризацију управљања и организовања предузећа и ба-

² Драстичан пример нетранспарентности јесте изјава члана Савета за приватизацију, да није информисан о приватизацији једне банке, о којој, иначе, средства информисања дају низ информација (дезинформација) од Савета за приватизацију. Или други пример, Синдикат Црне Горе никако не може да утврди ко је власник Монтенегро експреса, после спроведене приватизације, ради увида у положај запослених.

нака у избору управних одбора³ и главних менаџера. Последица не-транспарентности је раубовање и неефикасно коришћење капитала и других производних ресурса, раслојавање путем малверзација, успоравање процеса транзиције, политизација и депрофесионализација пословног одлучивања, опадање мотивација и пораст разних деформација, које негативно утичу на квалитет живота. Даље, не-транспарентност омогућава нереално, некритичко сагледавање и приказивање транзиције, односно отежава елиминисање разматраних блокада.

Политика и политиканство су врло изражени у процесу транзиције, као рецидиви прошлог система, преко којих се утиче на привредно одлучивање. Веома штетно делују на транзицију преко: одлучивања о методу приватизације, намештања приватизације привелегованим, избора директора и управних одбора по партиској линији, величања успеха приватизације и резултата транзиције, најчешће у предизборној кампањи или у обрачуна са опозицијом (у скупштини, медијима итд.). Професионализам се потискује под притиском политике која користи неке појединце да својим титулама и звањима, више него знањима (аргументима), потврђују народу оно што текућој политици конвенира. Депрофесионализација, уместо професионализације, је препознатљива у разним областима и различитим пословима на свим нивоима. Њен почетак је на највишем нивоу науке и политике.

Инертност привредне структуре је велика блокада (ограничење) транзиције. Привредна структура треба да буде флексибилна, а поготово у условима транзиције. Флексибилност привредне структуре зависи од више чинилаца: разуђености постојеће и визије будуће структуре, расположивог капитала за реструктурирање и мера економске политике, које подржавају промене структуре. Што је постојећа привредна структура и визија нове привредне структуре разуђенија, лакше ју је трансформисати. Могућности транзиције привредне структуре су веће ако је расположиви капитал већи. Мере економске политике (пореске, кредитне, извозно-увозне) могу подржавати или спутавати реструктурирање.

Привредна структура Црне Горе са доминантним енергетско-металуршким комплексом је неразуђена, а не постоји ни јасна визија

³ Информације о чланству у управним одборима јавност је до недавно, углавном, добијала из Побјединих читуља.

промена те структуре. Обоје неповољно утичу на реструктурирање, које је неопходно ради повећавања ефикасности. Наиме, ефикасност енергетско-металуршког комплекса је и у нормалним условима нижа од ефикасности прерађивачких капацитета, а поготово у постојећим условима, велике израбованости, техничко-технолошке заосталости итд. Ниска ефикасност и висока задуженост овог комплекса повлаче и ниску продајну цену у приватизацији, те стечени капитал продајом није довољан за неко озбиљније инвестирање. То неповољно утиче на приватизацију у условима, иначе, оскудним капиталом. Исто тако, технолошко организациона структура енергетско-металуршког комплекса отежава сегментацију, која је пожељна, ради лакше продаје, у условима оскудице капитала. Поред свега тога, економска политика није била конципирана према захтевима неопходног реструктурирања. Чак и најновије реформе, односно мере економске политике, нису у складу са нужношћу привредног реструктурирања. Можда и због нејасне визије структурних промена.

Економска политика, конкретизована у недавно усвојеној Агенди економских реформи, представља широк сет мера у циљу повећавања ефикасности рада, убрзаног одрживог развоја, повећавања запослености и смањивање сиромаштва. Агенда је усвојена пре завршетка рада на хармонизацији односа Србије и Црне Горе, те ће бити неопходне накнадне корекције Агенде, што јој умањује функционалност. Донет је, такође, сет закона у функцији спровођења реформи. Зависно од усклађености са постојећом ситуацијом, као и доследности у примени, закони ће утицати на транзицију, односно, њену ефикасност. Законска регулатива је, међутим, занемарила опорезивање енормно стечене имовине у претходној деценији, путем шверца, фаворизовања и заштите” бизниса” одређене групе људи и неплаћања пореза и других дажбина. То се негативно одражава на транзицију, привредни развој и социјалну ситуацију. Уз нове законе и њихову доследну примену, одузимање нелегално стечене имовине (опорезивање екстра профита) створило би додатни капитал за инвестиције, вратило поверење народа у државу и смањило могућности нелегалног богаћења. Успех нових реформи зависи увелико од нашег односа према реформама – као миту или мерама за позитивну реалну промену у друштву. Верујемо, да нас је искуство са досадашњим неуспелим реформама, а увек помпезно најављиваним (као „Нова развојна филозофија” и слично), освестило за ослобађање од митоманије реформи, које креирају и спроводе, углавном, исти људи.

Имајући у виду постојећу ситуацију, коју карактеришу велика незапосленост, велики спољно трговински дефицит, мало тржиште, неискоришћени поједини ресурси и невалоризоване неке компаративне предности, реструктурирање привреде треба да иде у правцу коришћења постојећих шанси и смањивања ограничења. Због тога се потенцира улога економске политике у транзицији. Циљеви економске политике треба да буду компатибилни са циљевима транзиције, односно у функцији преласка једног неефикасног система у ефикасан у којем ће се квалитетније живети. Процес транзиције је дуг, а услови, у којима се догађа, су веома променљиви, те механизми и инструменти економске политике треба да буду флексибилни. Према постојећој ситуацији у којој се налази Црна Гора и незадовољавајућем обиму и квалитету извршене транзиције, економска политика треба да буде усмерена на мере које имају непосредан утицај на привредну структуру и на стварање тржишног амбијента у коме ће бити могуће ефикасније привређивање. Према томе, економска политика треба да буде усмерена на:

- стварање услова за афирмисање тржишних института и институција,
- отварање земље за токове информација, роба и капитала,
- подстицаје привредног реструктурирања у корист пољопривреде, прерађивачке индустрије и туризма, који су радно интензивни и све више извозно оријентисани,
- стабилизацију привређивања, уз смањење и елиминисање сиве економије,
- демонополизацију финансијских токова и смањивање зеленашких камата, олакшавањем конкуренције иностраних банака,
- уравнотежавање буџета – повећавањем приходне стране (доследнијом применом пореских закона и опорезивањем екстра добити (посебно оне остварене у досадашњим нерегуларним условима привређивања) и смањивањем расходне стране (посебно јавних радова, који су, по обиму и структури, у протеклом периоду негативно утицали на транзицију).

Социјалне блокаде транзиције су велике и сложене. Манифестују се на више начина, а реалне могућности њиховог смањивања су ограничене.

Најпре долази до изражаја општи ниво сиромаштва, те мала куповна снага становништва, која смањује тражњу у процесу приватизације, односно смањивање продајне цене предузећа делује непо-

вољно на формирање капитала за привредни развој. Посебно је питање штете од честог коришћења тога капитала за непроизводне сврхе. Сиромаштво значи и малу куповну моћ становништва за производе коначне потрошње, што се негативно одражава на коришћење капацитета, те се бонитет неприватизованих смањује, а код приватизованих очекивана ефикасност не остварује. Економска политика није адекватним мерама утицала на боље коришћење капацитета у таквим условима.

Армија незапослених погодује прогресивном продубљавању социјалних разлика, све на принципу „тржишне” економије – понуде и тражње радне снаге.⁴ „Моћни” капитал одређеног броја људи, стечен у нашој првобитној акумулацији под заштитом државе, чини све немоћнијом ту државу да, путем опорезивања, посебно екстра профита, и других мера, ствара и реализује боље економске услове за развој и одговарајући социјални програм у транзицији. Отуда, веома присутан отпор транзицији у нешто ново, непознато, из стања сигурности, иако материјално оскудне. Страх од новог – другачијег је потенциран примерима погоршања материјалног положаја запослених после приватизације, као што је то, на пример, случај са пиваром „Гребјеса” из Никшића.

Социјалну одбојност према транзицији ствара и одређени однос према запосленима, као према најамној радној снази из првобитне акумулације капитала, у великом броју малих приватних предузећа и радњи. Томе је допринела неадекватна законска регулатива и кршење прописа у пракси.⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Сапра Ф., *Vrijeme preokreta*, prevod, Globus, Zagreb 1986.
- Сапра Ф., *Mreža života: novo znanstveno razumijevanje živih sustava*, prevod, Liberata, Zagreb 1998.
- Гереке Љиљана, *Основи метаменаџмента*, Београд 2003.
- Goodman Malcolm, „Creative management”, PFI, London 1995.
- Кун Т., *Структура научних револуција*, Нолит, Београд 1974.

⁴ Успут, треба истаћи да тржиште радне снаге стварно не функционише нити су створени услови за то.

⁵ Познати су и веома распрострањени примери рада на црно, прековременог неплаћеног рада, разног условљавања.

Prof. dr Gvozdenija BOGETIĆ

LIMITATIONS TO TRANSITION

Summary

The aim of the socio-economic system transition is to improve its efficiency and life quality. The socio-economic system transition in our county has been going on for a long time, its effects are not satisfactory and its goal is not being carried out. To improve transition effects, it is necessary to make a critical survey of the previous transition results. The transition was started with no sufficient and adequate preparation. Transition blockades-limitations are treated in this paper. The sooner they are eliminated, the faster the transition goal will be achieved.

The basic limitation of the transition are: partiality, non-transparency, politics, cheap politics, economic politics, social blockades and an inadequate functioning of both legal and economic institutes of the state. Although it is difficult to grade limitations, the basic mistake done seems to be a partial approach to the transition, by neglecting the system complexity and mutual influences of its single elements. Partiality is mostly expressed by glorifying privatization and market liberalization to an extent to identify it with the transition itself, namely to let the goal be replaced by the means. This has led to neglecting the transition of other system elements or to their inadequate transition. There has originated a system as a combination of both old and new, often distorted, elements. This has made it impossible for an economic efficiency to increase and has caused new socio-pathological phenomena to appear. The life quality has not been improved either.

Aiming at a more successful overcoming of this situation, which is not a satisfactory one at all, a social attention is to be paid to eliminating the existing transition blockades.